

КАТОЛИЦЬКІ ДОКТРИНИ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Стаття присвячена різним філософсько-релігійним концепціям походження держави і права, а також поглядам на їх призначення. Уточнюється і конкретизується теологічна теорія походження держави, розглядаються погляди на державу і право з позиції ранньохристиянських авторів, висвітлюються погляди основоположників договірної теорії походження держави і права – езуїтів Белларміна і Суареса.

Вступ

Сьогодення, втілюючи в собі різнобічні, складні, часом суперечливі тенденції минулого, заперечує віджиле, надає перспективи іншої якості, породжує тим самим нові тенденції й явища, що закладають передумови майбутнього. Відповідно, щоб зрозуміти сучасну державу і право потрібно знати як вони виникли, які основні етапи пройшли у своєму розвитку, які причини впливали на їх утворення, становлення, розвиток, зміну їхньої форми і змісту.

Актуальність теми даної статті полягає у вивченні процесу походження держави і права, що дозволяють глибше зрозуміти їх соціальну природу особливості й риси, дають можливість проаналізувати причини й умови їх виникнення і розвитку, а також визначити властивості їх функцій та основні напрями діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій

У сучасному релігієзнавстві, [навчаны] існують достатньо [досить] серйозні лакуни щодо [прогалина] вивчення католицької державно-правової думки. Так [гадки]ю Основна...увага приділяється, двом мислителям – Августину Блаженному і Фомі Аквінському. Внесок [вклад] же багатьох інших католицьких авторів є недостатньо дослідженим]. Так, в літературі, присвяченій договірній теорії походження держави не згадуються імена езуїтів Белларміна і Суареса, які розробляли цю теорію ще наприкінці в XVI ст.

Серед католицьких авторів-дослідників відзначимо таких як : Ю. Майка [1], П. де Лобье [2], Ж. Марітен [3]. В працях Й. Хеффнера [4] знаходимо аналіз основних біблійних засад походження держави і права.

Сучасний підхід до розгляду католицьких доктрин походження держави і права є надто загальним і таким, що не зважає на специфіку теорій, що висувуються різними релігійними мислителями. Тому він потребує окремого дослідження.

Метою даної статті є розгляд основних філософсько-релігійних доктрин походження держави і права у католицизмі.

Завданням роботи є:

- охарактеризувати теорії походження держави і права, що містяться у працях католицьких теологів ;
- розглянути погляди на державу і право з боку ранньохристиянських авторів ;
- висвітлити погляди основоположників договірної теорії походження держави і права – езуїтів Белларміна і Суареса.

Основна частина

Існує досить багато філософсько-релігійних доктрин походження держави і права, а відтак і розуміння їх сутності. Таке розмаїття наукових поглядів обумовлене історичними особливостями розвитку суспільства, переконаннями авторів та завданнями, які вони ставлять перед собою.

Існуючі теорії походження держави і права є такими:

– *патріархальна теорія*. Відповідно до неї держава і право походять від патріархальної сім'ї, внаслідок її розростання: сім'я – сукупність сімей (селище) – сукупність селищ (держава). Аристотель називав людину політичною твариною, яка вступає у відносини з людьми з метою виживання. Відбувається утворення сімей. Розвиток цих сімей у результаті розмноження призводить до створення селищ, їх об'єднання утворюють державу.

Отже, держава з'являється як результат сімейних взаємовідносин, а влада монарха тлумачиться як продовження влади батька (патріарха) у сім'ї, яка є «батьківською» за характером. Деякі елементи цієї теорії, щодо ролі сім'ї у становленні державності;

– *теологічна теорія* полягає в тому, що походження та існування держави є результатом виявлення волі Бога. Згідно з теологічним вченням, держава є втіленням божественної сили і тому державна влада вічна і не може бути скасована, а підкорення їй є цілком природним. Вона обґрунтовує панування духовної влади над світською, церкви – над державою. Кожній людині наказується покоритися волі Бога, який встановив державну владу, підкоритися тій владі, яка санкціонована церквою. Теологічна теорія пронизана ідеєю вічності держави, її непорушністю. Правителі діють від імені Бога, їх влада має божественний характер, а закони, які видаються, відповідають божественній справедливості. Підтвердження цієї теорії міститься в Біблії (Старий Заповіт), де говориться про виникнення держави в Стародавньому Ізраїлі, коли Мойсей виводив євреїв з Єгипту;

– *договірна теорія*, яка ґрунтується на ідеї походження держави і права в результаті угоди (договору) як акта розумної волі людей. Об'єднання людей в єдиний державний союз розглядається як природна вимога збереження людського роду і забезпечення справедливості, свободи і порядку;

– *органічна теорія* отожднює процес виникнення і функціонування держави і права з біологічним організмом. Уявлення про державу як про своєрідну подобу людському організму сформульовані ще давньогрецькими мислителями. Іншими словами, людина спочатку є створінням природи, потім – членом суспільства, а потім – громадянином держави;

- *теорія насильства* пояснює виникнення держави і права як результат війн, насильницького підкорення одних людей іншими.

Розглянемо погляди на відображення вищевикладені теорії походження держави і права у працях ранньохристиянських авторів.

У працях церковних письменників перших чотирьох століть нашої ери (Іоанн Златоуст, Амбросій Медіоланський, Григорій Богослов, Афанасій Великий та ін.) вкрай складно знайти конкретні вислови, що стосуються суті або походження держави. Як зазначає Н. Родніков, «Ми не знаходимо у церковних письменників перших чотирьох століть висловленого точного визначення держави – її сфери і завдань, про те, поняття про неї дійсно було у них дуже вузьким, достатньо свідчать їх уривчасті, часто випадкові думки».[5, с. 36].

Аналізуючи твори ранньохристиянських письменників, можна лише опосередковано зробити певні висновки щодо походження і сутності держави. На їх думку, причиною походження держави було гріхопадіння перших людей. Якби не було гріхопадіння, то люди жили б у світі, керуючись у всіх своїх діях відчуттям досконалої любові без необхідності зовнішнього примусу. Всі були б рівні в користуванні природними благами для задоволення своїх потреб. Гріх же, позбавив людей рівності і досконалої любові, породив вади, для заборони яких і були встановлені влада і закони, що є атрибутами держави. Як зазначав Григорій Богослов, людина дійшла до такого звірства, що навіть єдинокровного свого почала вважати для себе ворогом і вдаватися до всякого роду неспокою, людинобивства і жадоби. Тоді для обмеження наслідку гріха у взаємних стосунках або для збереження порядку в житті люди повинні були кликати на допомогу закони, владу і володарів, одним словом – державу» [6, с. 28].

Проте з погляду ранніх християнських письменників держава не є явищем гріховним за своєю суттю, хоча вона і з'явилася вона як наслідок первородного гріха. І, хоча без гріхопадіння держава б не виникла, оскільки в ній не було б потреби, тим не менше, первородний гріх, є лише приводом для появи держави, а не її безпосередньою причиною. Отже, держава відноситься до сфери впливу Бога, а не диявола: «Бог – говорить Св. Іринеї – наклав на тих людей, що дійшли, до звірства страх людський – підпорядкування владі, і таким чином, встановив земне царство. Він, а не диявол... Диявол сам ніколи не знає спокою і тим більше не бажає, щоб, народи жили в спокої».[5, с. 38]. Св. Іоанн Златоуст також підкреслює, що держава – благо, що подароване Богом: «Немає такого строю, щоб будь що відбувалося випадково і без порядку, щоб народи носилися туди і сюди, подібно хвилям – все це я називаю справою премудрості Божої» [7, с. 154].

Позиція Августина Блаженного щодо відносно виникнення держави базується на розумінні гріховної сутності людини. Це пояснюється тлумачить тим, що жодна жодна

держава не може існувати без рабства, а рабство є наслідком первородного гріха, оскільки Господь створив людей вільними. Причому в даному контексті рабство розглядається не стільки як інститут позбавлення волі окремих громадян держави, скільки як необхідність підпорядкування громадян верховній владі.

Засудження способу виникнення реальних держав доходять у Августина до такого ступеню, що походження держави прирівнюється до утворенням розбійницьких зграй: «Отже, за відсутності справедливості, що таке держави, як не великі розбійницькі зграї; оскільки і самі розбійницькі зграї є не що інше, як держави в мініатюрі. І вони також є товариствами людей, управляються владою начальника, пов'язані обопільною угодою й ділять здобич за добровільно встановленим законом. Коли подібна зграя втрачених людей зростає до таких розмірів, що захоплює території, засновує осіле житло, завойовує міста, підпорядковує своїй владі народи, тоді вона відкрито набуває назви держави [8, с. 150]. Отже Блаженний Августин, порівнюючи держави з розбійницькими зграями, є передвісником теорії насильства. Крім того, в його творіннях простежуються елементи патріархальної теорії.

Втіле іноді в Августина Блаженного вбачають передвісника теорії суспільного договору. У нього зустрічається термін «*factum societatis*». Висновок про те, що Августин дотримувався вказаної теорії, робиться на основі того, що він визнає державу явищем історичним, стверджуючи, що за часів патріархів держави не було. На думку Августина, держава розвивається з сім'ї, яка є первинним осередком суспільства. Русійною силою створення держави є створена Богом розумна і соціальна за своєю природою людини. Люди вільно стають частиною співтовариства. На думку Ю. Майки, «саме у цьому контексті самостійності індивідів та їх вільного входження до співтовариства слід інтерпретувати вислови Августина щодо суспільного договору» [8, с. 109]. Отже, на цій підставі не можна провести аналогію з укладенням суспільного договору. Згідно Августина, повноваження держави випливають не з суспільного договору, їх джерелом є світова гармонія, встановлена Богом, який, розташувавши все, що існує в суворому порядку, не міг залишити невлаштованими людські відносини, «...ні яким чином не можна подумати, щоб Бог залишив поза законами і провидінням Свого царства людей».[8, с. 211-212].

Подальшого розвитку теологічна теорія отримала в епоху середньовіччя, оскільки на меті обґрунтування переваг церковної влади над світською. Це можна побачити у творах вченого-богослова Фоми Аквінського (1225-1274), вчення якого побудовано на ієрархії форм: від Бога – чистого розуму – до духовного і матеріального світу. Проголошення походження держави від Бога обґрунтовує її вічність і непорушність, виправдовує найреакційніші держави, підкреслює думку про те, що будь-яке посягання на державу приречене на невдачу, оскільки владу вкладено в руки правителя Богом, і вона покликана захищати благо всіх.

Починаючи з IX-X ст. формулюється так звана теорія «двох мечів», згідно з якою для захисту християнства Богом були дані два мечі – церковний та світський. Обидва вони передаються церкві, яка, зберігши для себе духовний меч, світський передала монарху. Тому від повинен підкорятись церкві. Однак прихильники незалежної царської влади, навпаки, стверджували, що імператори отримали свій меч безпосередньо від Бога. Основний зміст даної теорії полягає в тому, щоб ствердити пріоритет духовної організації (церкви) над світською і довести, що немає держави, влади і права «не від Бога» [9, с. 242].

Подальший|дальший| розвиток схоластики зв'язаний з ім'ям відомого англійською схоласта, францисканського| ченця|монаха| – Іоанна|Іона| Дунса Скота (1266-1308). В питанні про походження держави він дотримується договірної теорії «... в державі або країні спочатку зібралася безліч племен, чужих і несхожих, з яких жодне не було зобов'язане підкорятися іншому, бо ніхто [з людей] не мав влади через за посередництвом іншого, і тоді по взаємній згоді всіх, за ради мирного поводження один з одним вони змогли вибрати одного з них царем, якому одному вони підкоряються як піддані в усьому, доки той жив би, або ж підкорялися йому та його законним спадкоємцям...» [10, с. 529].

Теорії суспільного договору дотримується і Франсиско Суарес (1548-1617) представник Ордена єзуїтів. З погляду Суареса держава створюється шляхом передачі влади народом певній особі, а й укладанням з даною особою своєрідного договору. Проте договір цей Суарес розуміє не в історичному, а у формальному сенсі, «...найвища цивільна влада надається Богом безпосередньо людям, складовим досконалого міста або політичного співтовариства; цей дар означає, що влада дається не окремій особі або якійсь групі, а народу в цілому або співтовариству, як соціальному організму» [10, с. 76]. Не дивлячись на висловлювання ідеї суспільного договору, Суарес не обмежується нею в роздумах про походження держави. Як зазначає Р. Віленіус, у теорії походження держави Суарес дотримується й теорії суспільного договору концепції Арістотеля. Уявлення Суареса про людське суспільство є комбінацією обох теорій [11, с.36].

Подібно до багатьох своїх послідовників, Суарес вбачає в суспільному|громадському| договорі не історичне явище, а швидше|скоріше| якусь|деяку| ідеальну конструкцію. На користь цього говорить те, що Суарес, практично, не виокремлює в житті людства «додержавного|» періоду, точніше час, коли люди жили без відносин панування і підпорядкування|підкорення|, а також певних правил, які регулюють життя. Тобто|цебто|, влада і закони, що є|з'являються| неодмінними атрибутами держави, фактично, завжди супроводжували життя суспільства. На думку Суареса, цивільна влада стара як людина. Для людини, яка за своєю природою є суспільною твариною; неможливе соціальне життя без управління лідера, що здійснюється шляхом законів. У Суареса має місце

абсолютизація держави, як інституту. Держава в його уяві являє собою досконале співтовариство; більш того, він не розділяє ці поняття. При цьому Суарес – прихильник органічної концепції держави, він представляє її як ціле, що складається з різних груп і співтовариств. «Згідно концепції Суареса досконале (людське) співтовариство – частина системи співтовариств. Співтовариство, що згадується в першу чергу – людство, до якого всі люди належать, як розумні істоти. По-друге, він говорить про політичне співтовариство яке в свою чергу, поділяється на два види – людське і церковне» [11, с.34].

Цікавий підхід до держави французького єпископа Боссюе (1627-1704), що творив в епоху абсолютизму. В деяких моментах, він погоджується зі|із| своїми попередниками, але|та| деколи|почасти| його міркування мають певну специфіку. Подібно до інших релігійних мислителів, Боссюе дотримується теорії співіснування, згідно якої людина створена для життя в суспільстві|товаристві|. Але|та| в основі теорії Боссюе не лежить філософський постулат про те, що людина – істота суспільна|громадська|. Згідно Боссюе, в основі співіснування людей лежать положення|припис| релігійного закону, що зобов'язують|зобов'язав| людину любити|кохати| Бога і ближнього.

Боссюе пов'язував теорію походження держави з теорією влади, згідно якої першим монархом в житті людства був сам Бог. Він безпосередньо правив першими людьми і народом ізраїльським. Потім Він встановив владу в людському суспільстві. Первісно це була патріархальна, батьківська влада. Бог передав батькам образ тієї творчої сили, якою він створив світ. Тому батьки керують дітьми, як Бог всесвітом. Як свідчить священна історія після патріархальної, в Ізраїлі встановлюється царська влада. Те ж можна віднести, з погляду Боссюе, і до всієї решти світу. «Всі починали з монархії і майже всі зберегли цей порядок як найприродніший. Тому ми зрозуміли, що він беріг свій початок і свій прообраз ...у самій природі» [4, с. 75]. Царська влада у різних народів встановлювалася частково угодою, частково внаслідок завоювань. Народи, звиклі до батьківської влади, добровільно підкорялися царям, подібно до того, як діти підкоряються батькам. Навіть влада, яка заснована на завоюваннях і насильстві, може з часом стати законною, перетворюючи таким чином, право сили на природне право.

Після Французької революції питання суті держави активно обговорювалися представниками консервативних католицьких течій. Найбільш відомими з них були Ж. де Местр (1753-1821) і Л. де Бональд (1754-1840). Слід відзначити, що їх підхід до держави відрізнявся більше традиціоналізмом, а часто й ідеалізмом, ніж науковістю і всебічністю. Ідеї консерваторів зводилися до того, що держава, по суті, має найтісніше злитися з церквою і займати підпорядковане їй положення. Консерватори дотримувалися органічної теорії походження держави, розглядаючи державу як організм, якому властиво функціональний розподіл підданих, і відповідна до нього природна нерівність. Л. де

Бональд, на протипагу індівідуалістському підходу, висував тезу про те, що не держава існує для особи, але особа для держави: «Людина існує лише для суспільства, і суспільство створило її для своїх цілей: вона повинна використовувати на службу суспільству все, що отримала від природи» [12, с. 271-272] Де Местр проголошував ідеї підлеглості індівідуального розуму колективному, народному. Сама держава розуміється ним як «ієрархічно впорядкована на основі суверенної влади єдність того або іншого народу... Народ володіє загальною душею і якоюсь справжньою моральною єдністю...» [12, с. 269]

Отже, розглянуті католицькі доктрини походження і суті|сутність| держави найбільш видатних|визначних| представників католицької думки|гадки| певних епох, дозволяють зробити такі **висновки** :

- по-перше, католицькі мислителі зробили істотний|суттєвий| внесок|вклад| в осмисленню окремих теорій походження держави, категорій природного закону, а також деяких інших концепцій. Через спадкоємність, що високо цінується в католицькій доктрині, викладені теорії багато разів повторювалися, залишаючись практично| недоторканими, або зазнаючи незначні зміни.

- по-друге, виникає |необхідність деякого переосмислення, точніше поглиблення розуміння теологічної концепції походження держави, хоча більшість науковців об'єднують теорії, всіх релігійних мислителів в єдину теологічну теорію походження держави, згідно якої держава|, як і все у Всесвіті, створено Богом. В цілому|загалом| подібне узагальнення не суперечить | істині. Дійсно, всі католицькі мислителі погоджуються з тим, що першоджерелом всього сущого, зокрема, і держави є Бог. Однак, такий підхід не можна не визнати надто загальним. Його основний недолік полягає навіть не у відсутності детального розгляду релігійних теорій виникнення держави, а в зіставленні теологічної теорії з іншими концепціям.

- по-третє, при уважному дослідженні теологічних концепцій в них легко можна виявити початки й елементи інших теорій, таких як патріархальна теорія насильства, теорія суспільного

договору. Так Августин Блаженний, порівнюючи держави з розбійницькими зграями, є передвісником теорії насильства. Крім того, в його творах простежуються елементи патріархальної теорії. Іоанн Дунс Скот і Франсиско Суарес поєднували ідею божественного походження держави з ідеєю суспільного договору. У роботах Боссює, можна прослідкувати елементи всіх трьох вищезазначених теорій. На підставі вищезазначеного, вважається логічним доповнити класичне розуміння теологічної теорії походження держави.

- по-четверте, межі статті не дають можливості проаналізувати внесок усіх найвидатніших науковців, філософів у справу походження держави і права. Так поза увагою залишилися погляди основних представників договірної теорії походження держави і права (Г.Гроція, Б.Спінози, Т.Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, А.Н. Дж. Локк та багатьох інших). Це є підставою для подальшої роботи в цьому напрямку. Проте, аналіз історичних аспектів походження та становлення держави і права дає можливість стверджувати, що всі католицькі письменники сходяться на думці, що держава і право|, як і все у всесвіті, створено Богом.

Список літератури

1. *Майка, Ю.* Социальное учение католической церкви – Рим-Люблин, 1994. – 480 с.
2. *де Лобье, П.* Три града. Социальное учение христианства / с фр. Л.А. Торчинского. – СПб.: Алетейя, 2000. – 412 с.
3. *Маритен Ж.* Человек и государство. М., 2000. – 140 с.
4. *Хеффнер Й.* Христианское социальное учение. М., 2004. – С. 15
5. *Родников, Н.* Учение Блаженного Августина о взаимных отношениях между государством и церковью – Казань, 1897. – 312 с.
6. *Григорий Богослов.* Избранные творения. М., 2005. – 240 с.
7. *Иоанн Златоуст.* Полное собрание творений Св. Иоанна Златоуста. – Т. 1–. М., 1991. – 398 с.
8. *Августин Блаженный.* Творения. О граде Божием. Т. 3. СПб. – Киев, 1998. – 596 с.
9. *Аквинский Фома.* О правлении государей / Фома Аквинский/ Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI-XVII вв. – Л., 1990. – 345 с.
10. *Скот Иоанн Дунс.* Избранное. М., 2001. – 583 с.
11. *Wilenius, R.* The social and political theory of Francisco Suarez –Helsinki, 1963. – 129 p.
12. *История политических учений /* под ред. проф. Мартышина О.В. – М., 2002. – 912 с.

Н.В. Яртым

КАТОЛИЧЕСКИЕ ДОКТРИНЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Статья посвящена разным философско-религиозным концепциям происхождения государства и права, а также взглядам, на их назначение. Уточняется и конкретизируется теологическая теория происхождения государства, рассматриваются взгляды на государство и право с точки зрения раннехристианских авторов, освещают взгляды основоположников договорной теории происхождения государства и права – иезуитов Беллармина и Суареса.

N. Yartim

CATHOLIC DOCTRINES OF ORIGIN OF THE STATE AND LAW

The article is devoted different philosophical-religious to conceptions of origin of the state and law, and also looks, on their setting. The theology theory of origin of the state is specified and specified, looks are examined to the state and right from the side of authors, the looks of founders of contractual theory of origin of the state and right light up – Jesuits of Bellarmine and Suaresa.